

SÁNDOR IVÁN

Tájékozódási ösztönünket magunkban hordjuk

EÖSI JÁNOS ÉS PAULÓ TALÁLKOZÁSA

•

A regényalakoknak bűvópatakéletük is van. Évtizedekig láthatatlanok, váratlanul bukkannak újra elő. Nem egykori alakjukban. Amiként a korszakok, ők is változnak.

Álmokban, de megálmodott képekben is megjelenhetnek, és van-e határ az álmodott képek meg az álmokképek között?

Proust így ír erről: „Még ha óvatosan ki is göngyölíteném a megszokás pályáiból és sikerülne eredeti üdeségében viszontlátnom a Guermites nevet, mint amikor eleve csak álmom színezte át, ha összevetem azzal a Guermitesnéval, akivel megismerkedtem – mert immár az ő nevéhez tapad a megismeréssel valóra vált, tehát megsemmisült képzelet–hús-vér személyé is vált, egyszerre láttam őt ma és a XIII. században, egyidejűleg egy üvegszekrény külsejű palotában és az örökké tartó naplemente utolsó sugaraiban fürdő elhagyott kastélytoronyban... –”

Egyik éjszakámon együtt pillantottam meg két fiatalembert. Volt közöttük hasonlóság. Haladtak egymás mellett, mintha nem választotta volna el őket százötven esztendő. S mintha nem pusztán képzeletben öltöttek volna testet, hanem „hús-vér személyek” lettek volna. Ráismertek a hasonlóságukra: a szabadságharc honvédje és az ezredforduló filmrendezője, Eösi János és Pauló.

Zúgott körülöttük a mai nyaralófalu partjánál a tenger. Sötétben magasodtak a tizenkilencedik században az erdélyi havasok.

Korszakélményünk a fantasztikum mindennapisága.

Radnóti Sándor néhány éve egyik tanulmányában jutott arra a következtetésre, miszerint Freudnak a B. Wilhelm Jensen álmotörténetét a múlt század elején újrairó elbeszélése a nem is olyan messzi jövőbe mutat, ahol már teljesen magától értetődő és semmilyen magyarázatra nem szorul, ha (Kafkánál) „valaki reg-

* Szeretettel köszöntjük szerzőnket 80. születésnapja alkalmából!

gel – egy nyugtalan álmából felébredvén szörnyű féreggé változtatva találta magát ágyában”.

Álmom fantasztikuma is az, hogy az egymástól másfél évszázadnyi távolságban lévő Eösi János, *A futár* főalakja és Pauló, *Az Argoliszi-öböl* filmrendezője összetalálkozhat, teljesen magától értetődött.

Ennek egyik oka az volt, hogy előző este újraolvastam Ottlik Géza Kosztolányi-esszéjét. A másik ok: minekutána délután találkoztam Varga Réka kisasszonnyal, a Koinónia Kiadó főszerkesztőjével, s megállapodtunk *A futár* újrakiadásában, előkerestem egykori regényjegyzeteimet.

Ottlik Géza Kosztolányi-esszéjének azokat a bekezdéseit, amelyekben a *Boldogság* című novelláról ír, évenként újraolvasom. Annak az érzésnek ered a nyomába, amely Esti Kornélt az idegen kisváros hóesésében kisgyermekkorai emlékének váratlan felbukkanásakor rabul ejti. „Uramisten, gondolhatnánk, hát felismerte, s most mire megy vele – Változtat-e bármit is az életén? Nem –” De mégis sokra megy vele. Tanúságot, bizonyítékot kap arról, hogy az élet nagyszabású dolog, mert a boldogságérzése, amit ismert valaha, megvan, sértetlenül: kiindulópont, *tárgyalási alap*. „Ezzel kezdődik a világ. Ezt nem szabad veszni hagyni soha. Ehhez kell, hogy tartsa magát minden dolgában, egész életében, mindenén át: másképp nem tudja megőrizni sértetlenül.” Ez Esti Kornél nehéz erkölcsse – teszi hozzá Ottlik.

Minden korszaknak van *tárgyalási alapja*, amit őrizni kell. Írtam már arról, hogy egy hosszantartó nagy korszak *utániságába* érkezünk. Az évezredes európai kultúra alapértékei porladóban. Új tárgyalási alapokat kell találni. Nem hitegethetjük magunkat azzal, hogy ami már elveszett, az mégis van. Az illúziókkal való leszámolás nélkül nem tekinthető át az *új emberi helyzet*.

Az *utániság* eme szituációjára évtizedünkben ébred rá az európai kultúra, de még nem terjed a szembenézés radikalizmusa. Holott a hajdani alapértékektől való búcsú már akkor elkezdődött, amikor miközben Esti Kornél egy távoli, idegen város hóesésében felfedezte a boldogító érzést, ami kisgyermekkorában átjárta, ugyanazon idő tájt Josef K. szörnyű féreggé változtatva találta magát az ágyában.

Az Argoliszi-öböl filmrendezőjéről mondja az Esti-érzés után nyolc, az ottliki tárgyalási alap kijelölése után négy évtizeddel a korszakadék *utáni* időnkben a regény történetmondója: „Pauló ismerte azt, amiről úgy gondolta, hogy az élet követelménye, tartania kell magát hozzá, nem szabad veszni hagynia. Mi volt ez? Talán az, hogy szembe kell nézni, s ez elől számára nincs menekülési út. Ebben különbözött tőlünk. Mire ment vele? Azt hiszem, sokra. Bizonyítékot szerzett arra, hogy számára ez a tárgyalási alap. Sértetlenül, illúziók nélkül. Ennyi volt az ő nehéz erkölcsse, hogy meg tudta őrizni.”

A tárgyalási alapok is változnak a kultúrakorszak változásaival. Estinél a boldogító érzés, hogy az élet nagyszerű dolog. Az ezredfordulón: a szembenézés azal, hogy mire futott ki a huszadik század, milyen léthelyzeteket teremt az ezredforduló.

Minekutána előkerestem *A futár* régi jegyzeteit és újraolvastam azt a néhány lapot, ahol először vázoltam fel a regény befejezését, találkozott Eösi János Paulóval az álmodott képek és az álmokképek határán.

1972-ben kezdtem a könyvtári kutatást. Mintegy száz cédulát őrzök egy dobozkában.

Több helyen, mindenekelőtt Horváth Mihály emlékbeszámolójának harmadik kötetében (505. és 522–523. oldal) találtam azokat az adatokat, amelyek alapján az alábbi részletet írtam:

Mikor Görgey 1849. augusztus 13-án Világosnál letette a fegyvert, Kossuth Lajos már úton volt Orsova felé, augusztus 10-én még Aradra hívta Bemét, aki Lugosnál vonta össze csapatait, szám szerint 15–16 ezer embert, és a hívásra ezt válaszolta: „Az ügy még nincs elveszve, a sereg újjászervezése gyorsan halad.” Az üzenet már nem érte el Kossuthot. Bem csapatai élén Aradra indult, Radnán értesült Görgey kiáltványáról, elfogadását visszautasította, végső lépésre szánta el magát, alkonyatkor magához parancsolta bizalmas futárát, levélben arra szólította fel a menekülő Kossuthot, hogy térjen vissza, vegye át újra a kormányzói hatalmat. A futár sötétedés előtt elindult, mikor lova kidőlt, gyalog ment tovább, Karánsebesen már nem találta Kossuthot, ismerte a vidéket, haladt Mehádia felé, sebesülten érte utol a menekülő csapatot. Kossuth ezt válaszolta Bem levelére:

„Altábornok úr! Meguntam az életet, mert látom, hogy hazám szép építménye, s vele az európai szabadság nem elleneink, hanem testvéreink miatt önmagától összeomlott. Nem az élethezi gyáva ragaszkodástól ösztönözve távozom, hanem meggyőződésből, hogy jelenlétem hazámra károsra vált. Ha Görgey serege is felszólít a kormányt visszavenni, ha önnek sikerül néhány munkálatot végrehajtani, ha seregének élelmezése a népet ijesztő s elnyomó rendszabályok nélkül is biztosítva lesz, ha a pénzsajtók dolgozhatnak és rendelkezésem alatt állandanak: e három feltétel alatt a nemzet szavára a kormányt visszavennem, ha nem: nem. Reám nézve a háború nem cél, hanem mód a hazát megmenteni, ha e célhoz nem közelíthetek, nem fogom a háborút egyedül a háború kedvéért folytatni. Tanácsolom tehát önnek, küldjön Komáromba és Péterváradra futárokat, hogy tartsák magukat, biztosítsa magát az aradi várparancsnok együttműködése iránt, válasszon népképviselőkből bizottmányt, mert csak a souverain hatalom rendelkezik a nép felett. Ezek szükségesek most és nem jelenlétem. – Tregova, aug. 14-én, 1849.”

A futár lovat kapott, azonnal útnak indult, Bemét már nem találta Radnán, Haynau, aki Temesvár elfoglalása után néhány napi pihenőt engedélyezett ki-

fáradt seregének, elkezdte a hátráló csapatok üldözését; Karánsebesnél még lovat tudott váltani, átvágta magát Facset irányába, Bem haditanácsot tartott, mikor megérkezett, Kossuth levelét tisztjei előtt nem bontotta fel, félóra elvonult, később bejelentette, hogy Dobrára vonul vissza, futárát maga mellé rendelte. Augusztus 27-én hajnalban érkeztek a hegyekhez, mikor a csapat áttört a szoroson és megpillantották a mezőt, emlékiratainak tanúsága szerint Wirtner Gusztáv egy szakasz vértess lovas fedezete alatt már a magyar sereg maradványait körülkerítő osztrák hadosztály menetében közeledett Dobra felé.

A futár: a regény dokumentumokkal alapozott fikciójában Eösi János.

De ki Wirtner Gusztáv?

Az ő alakját Wirkner Lajos *Élményeim* című visszaemlékezésének felhasználásával (Szabó Ervin Könyvtár 41307-2-8/22143) fikcionáltam.

Hosszabb részlet a regénybefejezés első változatából:

Bécs, július 16-án, 1865.

Régi barátaim közül, kik részben még Ferencz császár idejében működtek, többen ösztönöztek az ezernyolcszáznegyvennyolcas és negyvenkilences esztendőkből gyűjtött tapasztalataim feljegyzésére. Közpályámon ifjú korom óta azon cél vezetett, hogy segédkezem elszakíthatatlanná tenni a legbensőbb ragaszkodást a nép és császár-királya között. Eszméimben nem csalatkoztam, annál inkább azokban, akiknek ez eszméket valóra váltani volt hivatásuk. Tanúja voltam, hogyan cserélődtek fel az elvek és személyes érdek, az ügy iránt tanúsított buzgalom és a széthúzás, a császár-király bölcs iránymutatása helyén a bürokratikus intézmények elhatalmasodása, s eközben meggyőződtem róla, hogy eszméinkre nézve a legrombolóbb mégis azoknak a revolutionáriusoknak a tevékenysége volt és maradt, akik tanultak felkelésük tévedéseiből, felismerték, minő hibákat követtek el saját táborukban, azon voltak és vannak, hogy elkerüljék az elkövetett tévedéseket. S mivel az önérdek újonti elterjedését, a hivatalok erősödő nyomását, s ezzel párhuzamban eszméink további elsekélyesedését meggátolni csekély pont vagyok, emlékezéseimmel igyekszem némi hasznot hajtani azon ügynek, amelyet ifjú korom óta szolgálni kívántam.

Az 1849. esztendő augusztus hónapjának egyik reggelén a Kancellár magához rendelni méltóztatott, s közölte velem, hogy a kancellária hivatalának átszervezése miatt legjobb, ha otthonomban várom a felszólítást új beosztásomról. Még ugyanezen nap estéjén két feketekabátos férfit láttam ablakom alatt sétálni. Volt dolgom elégszer a titkosrendőrséggel, tudtam, mi a feladatuk, megfigyelőimet nyolcóránként újak váltották fel, arcaik összekeveredtek előttem, a negyedik nap reggelén a kancellária titkára személyesen jött el értem, a Kancellár elé vezetett, a báró oldalán egy ismeretlen férfi fogadott, meglepetésemre közölte velem, hogy hűségem és munkásságom iránti legmélyebb bizalom alapján különleges feladattal bíznak meg.

Még aznap útnak indultam. Nem tudtam, próbára kívánnak-e tenni, egyszerűen el akarnak-e távolítani az események középpontjából, vagy valóban érdekeim hívták fel rám a figyelmet. A postakocsi kirobogott a városból. Schwandorfon keresztül Pannfalvának tartottam, a határról paraszt gyorslovakkal utaztam tovább, a lepecsételt levelet, amelyből feladataimat megismertem, Aradon bonthattam fel, s rögtön jelentkeztem Puchner tábornoknál, aki katonai fedezettel indított tovább, kísérőim között egy sápadt, sovány, az utazásoktól megviselt tisztben a bécsi titkosrendőrség felügyelőjére ismertem. Feladatom kivihetetlennek látszott. Bem József altábornagy személyes futárját kellett felkutatnom. Személyleírása keveset árult el róla, rendfokozata káplár, életkora húsz év körül, kivételesen ügyes lovas, idegen nyelveken nem ért, de román, szláv, német szöveget megközelítő pontossággal jegyez fel, a megelőző fél esztendőben a román felkelők táborától Dél-Magyarországig, Kossuth Lajos szálláshelyétől Görgey főhadiszállásáig annyi fontos helyen fordult meg, annyi fontos személytől vitt nemcsak levélben, de szóban is üzenetet, hogy ami a fejében volt, felért a forradalom titkos kapcsolatainak okirattárával.

Augusztus 20-án érkeztem Dobrára. Bem csapatának maradékai akkor már kétfelé szakadtak. Az egyik rész Vécsey báró vezérlete alatt az oroszok előtt letette a fegyvert, a törzs naponta fogvatkozva Dobrára vonult, ahol egyesülni próbált Stein báró menekülő katonáival. Ekkor Bem már gyűrűben volt, Facset felé próbált kitörni, de báró Puchner tábornok előnyomuló csapatai akadályozták, ágyúit, katonáit a dobrai szorosban hagyta, és mintegy húsz tiszttel, csak tisztekkel, ez engedett arra következtetni, hogy futára nélkül Hátszegen keresztül Ruszkabányát érintve Orsovára, onnan török földre menekült.

A dobrai mezőn ötezer foglyot sorakoztattak. Egyes csoportoknak fel-alá kellett menetelni, másokat futólépésben hajtottak körbe. Voltak csoportok, ahol teljesen mezítelenre vetkőztették a foglyokat, és így indították őket a völgy felé, ahonnan bár puskalövések nem hallatszottak, nem tértek vissza, más csoportok az erdőn túl felbomlottak, széteszlottak, megint másokat kardlappal tereltek árkok felé. Mindebben a zűrzavar mögött rendszer volt, senki sem tudhatta, hogy melyik csoportba osztják be, azt sem, hogyha már be is terelték valamelyik csoportba, ott mi vár rá. A mező közepén császári kapitányok sorakoztak, és a tiszt szaksz parancsnokának utasítására párosával indultak el csoportjaik megszervezésére, mezítelenre vetkőztetett embereket hajtottak el mellettem, mögöttük honvédek szállingóztak, minduntalan maguk mögé pillantva haladtak a falu felé, és csak akkor tűntek el a szélső házak között, amikor látták, hogy, meglepetésükre, senki sem követi őket.

A dombok mögül felhangzottak az első sortüzek, a parancsnokló ezredeshez léptem, átadtam papírjaimat. „Tessék – jelentette ki –, végezze a kancellári titkár úr feladatát.” Értelmetlen arcot vághattam, mert hozzátette: „Hogyan találja meg, akit keres, ez az ön dolga, én csak arra hívhatnám fel a figyelmét, hogyan

nem találhatja meg: úgy, ha kihirdetted, kit keres.” Azt feleltem, hogy embereket sem ruhátlanul terelni, sem kivégeztetni, sem bilincsbe veretni nem szokásom, de ennyit én is tudok. A szoros felől lövéseket hallottam, tiltakozó mozdulatot tettem. „Nagyobb a rémület, mint a pusztulás – jegyezte meg az ezredes –, alig néhányat lőnek agyon, de annak, aki szabadul, tudnia kell, mi várhat rá. Két hét alatt az ötödik fogolycsoport, amelyiknek a felszámolását rám bízták. Kancelláriai titkár úr, ne aggódjon, az én hadviselésem módszere sokkal inkább pszichológiai, mint katonai.”

A vértés tisztek egyenruhájába öltözött kísérőm mellettem állt. Az utazástól, az álmatlanságtól ha lehet, még gyötröttebben, szemhéja lila színű volt, óriásira duzzadt. „De mi a biztosíték, hogy a halottak közé nem kerül oda az én emberem is?” – kérdeztem. „Megtalálni itt egyetlen embert?” „Kétséges. De attól kezdve, hogy útnak indultam, minden az volt, és akár eredményesnek bizonyul küldetésem, akár nem, tudom, hogy ezután is minden kétséges lesz, ha elszalasztom, ha megtalálom, vagy ha azt hiszem, hogy elszalasztottam, még inkább, ha azt hiszem, hogy megtaláltam. Mégis hozzá kell kezdenem munkámhoz.” Parancsot adott, hogy a dombok mögül vezessék vissza a mezítelenre vetkőztetett honvédeket.

Délutánra kiválogattam az első látásra huszonöt–harminc év alatti foglyokat, több mint ezren voltak, felsorakoztattam őket, a császári kapitányok kihirdették közöttük, hogy az őrmesternél alacsonyabb rendfokozatúakat szabadon bocsátják, talán hatszázan léptek elő, ekkor az ezredes két szakasz császári dragonyost bocsátott rendelkezésemre. A hatszáz foglyot az erdő szélére kísértük, sötétedett, a vértés tiszti egyenruhába öltözött nyomozó szóltanul követett. Tudtam már, hogy mielőtt Bem elhagyta csapatát, összehívta katonáit, nyilvánosan jelentette be, nem adja fel szabadságharcát, Törökországban kényszerül folytatni. A foglyokat egyes sorba állítottam. Egymástól négy–öt méteres távolságban kellett elöttem elvonulniuk, mindegyiküknek ugyanazt a kérdést tettem fel: „Mit hallott Bem tábornagról?” Ötszáznyolcvan vallották meg, amit tudtak: átszökött a határon.

Így maradt reggelre húsz emberem. Húsz makacs lázadó. Szerettem volna aludni néhány órát. Kísérőm reggelit hoztatott, az étkezés láthatóan felfrissítette. Délutánra kihallgattam a húsz foglyot, nyolcat visszaküldtem az ezredeshez, maradtunk az erdőszélen tizennégyen, egy tucat fogoly, a vértés tiszt és én, a nap nagyon erősen tűzött, péntek volt, augusztus 21-e. Az ezredestől lovat kértem. Átvezettetett egy csillagos homlokú mént, második lovát. Sorba állítottam a tizenkét honvédet, akkor szólt hozzám először a vértés tiszt, megláttam nagy sárga fogait, a szomjúságtól penészes színű ínyét, dallamos hangja volt. „Egy gyakorlott lovasnak nem okoz gondot úgy dobattania le magát ennek a lónak a nyergéből, hogy semmi baj ne érje. Nem gondolja, vizsgálóbíró úr?” Az hökkentett meg, hogy vizsgálóbírónak szólított. A bécsi egyetem jogi fakultását végeztem el, s igaz,

hogy két évig ügyéssi praxist is folytattam, de ennek már majdnem húsz esztendeje, a kancellárián papiros pusztító hivatalnok lettem. Tekintetében tárgyla-gosságot észleltem, be kellett látnom, hogy igaza van. Elmagyaráztam az ezredes-nek elképzelésemet. Nemsokára elővezettek egy egészen fiatal mént. Puchner legkedvesebb tisztje zsákmányolta, kivüle az egész táborban senki sem tudta megülni. Levettem a kabátomat, kioldottam a nyakkendőcsokromat, fodros fehér ingem veritékben úszott, most, hogy a kiválasztást majdnem elvégeztük, újra mozgásba lendült a mezőn a gépezet, újra mezítlábas csoportok futottak el mellettünk, a megmaradt foglyokat most más rendszer szerint sorakoztatták, egy részüket jobbra állították, a megmaradtakat hátra küldték, de azt nem tudtam megállapítani, ki miért kerül az egyik vagy a másik csoportba, dragonyos szakaszok vonultak a foglyok között a mezőn, később újra egyetlen hatalmas nyájba terelték a honvédeket, háromfelé osztották őket a szuronygyűrűben. Az első honvédet lóra parancsoltam, szőke magas legény volt, a ló szinte levezett alatta, de a következő pillanatban már előttem hevert, lábát törte, fájdalmában fűcsomókat tépett ki a földből, a következő fél percig is tartotta magát, de szerencsétlenebbül esett, a fejére, többé nem mozdult, úgy döntöttem, hogy a sebesülteket és halottakat nem szállítatom el, ez is ösztönözheti a többieket, hogy próbálják megülni a mént, a vértés tiszt széket hozatott, talán az ötödik vagy a hatodik gyűrte le elsőnek a lovat, laza vágatába kényszerítette, galoppléptekkel élém vezette, megveregette a nyakát, mikor leugrott róla, a ló a következőn állt bosszút, néhány lépés után olyan erővel dobta le magáról, hogy a tizedes fejjel a földbe fűrődött. Egy rémült, rövidlábú gyereket karabéllyal kellett kényszeríteni, de úgy sem ült fel a lóra, térdre esett, sírt, két dragonyos vezette a domb mögé. Amíg ott álltam, mert álltam, nem voltam arra képes, amire a vértés tiszt, hogy a székből nézzek mindent végig, az járt az eszemben, mi történik, ha nem vállalom el a feladatomat. Mikor a Kancellár magához hivatott, ez a gondolat fel sem ötlött bennem. A visszautasítással járó következményektől tartottam? Nem valószínű. Annyi szolgálatot tettem már az udvarnak, hogy személyes szabadságomat nem fenyegette volna veszély. A meggyőződés vezetett? Ezen már túljutottam, illúzióimat már régen elveszítettem. Be kellett vallanom, hogy magárahagyatottságom lehetett az indítóok, amiért szó nélkül vettem át a parancsot. A csend körülöttem, az egyedüllét bécsi lakásomon, a feleslegesség tudata, ami megbénított, nevetségesen el-esetté tett, néztem az alig néhány lépéssel tőlem fejjel a földbe fűrődva heverő mozdulatlan tizedest, törzse olyan szokatlan szögben fordult el, mintha valahol egy egészen másik nyakban kellett volna folytatódnia.

Nyolcan maradtak életben. A mén szája habzott, utolsó lovasától vált meg legnehezebben, nyereg nélkül ülte meg, és miután ötször körbefuttatta a hatalmas mezőn, élém léptette, arra kényszerítette, hogy mellső lábaira ereszkedjen. Kecskelábú asztalokat, lócákat, papirost, tollakat hozattattam. Valamikor foglalkoztattott a grafológia, s ha nagy gyakorlatot nem is szereztem, gyorsan rá tudtam is-

merni az elváltoztatott kézírásra. Félóra időt adtam a nyolc honvédnak, hogy leírják, hogyan kerültek Bem seregébe, mikor, milyen ütközetekben vettek részt. A szövegre nem voltam kíváncsi, s mikor a kézírások alapján elvégeztem az utolsó előtti szűrést, már csak hárman maradtak. A halottakat, sebesülteket közben elhordták, az erdő nyárfákkal kezdődött, de mögöttük rögtön lombos fenyők következtek, a réten a hőség ellenére is élénkzöld volt a fű, a közeli hegyek felé felhők rohantak, a császári katonák sorfalában indultam el a mezőn, mögöttem a három honvéd, utánuk, kísérom mögött a vértesszakasz két altisztje kivont karddal, közeledtünk a faluhoz, a szélső házak után szelíden domborodó kupolájú templom, homlokán a Dávid-csillag, nyitott ajtaja mögött a meghatározható homály, intésemre az altisztek a mellékbejáratok őrzését is elrendelték, a hívős boltozaton túlra parancsoltam a foglyokat, a sarokban asszony imádkozott, kint éppen megjelent az első csillag, az asszony szombatját köszönthette, nem zavartam, a három fogoly arcát szemből világította meg a fény, az egyik ekkor valami tépést ingéből, kendőt, rongydarabot, nem tudtam, mit szedett elő a zsebéből, fejére helyezte, elém lépett, néztük egymást, leültem a padsor szélső ülésére, szeme összehúzódott, mintha ő készülne az én kihallgatásomra.

A tekintet, amelyről a kihallgató úgy érezte, mintha nem a kihallgatásra váró honvéd állna előtte, hanem ő készülhetne kihallgatásra foglya előtt, ez a pillantás maga volt Eösi János. A történelem kelepccéjébe szorított ember *szembenézése* a sorsával, mindazzal, amit az üldöztetésből, az elolvasott könyvek tanításaiból, az apai intelmekből, a szabadságharc küzdelmeiben való részvételéből megértett.

A regényből kimaradt ez a végső találkozás. Eösi János a kiválasztás után a fogoly honvédtisztek között várta a halált, miközben a tekintete már önmaga felismeréseire irányul.

A százötven évvel később, a görög tengerparton eltűnő Pauló tekintete is befelé irányul. Miközben Oidipusz lányáról (és testvéréről), Iszménéről akar filmet készíteni, Iszméné végső tekintetében Pauló az Eösi János sorsa és tekintete óta eltelt másfél évszázad tapasztalatai birtokában az ezredforduló emberének üres tekintetét találja meg.

Haladnak együtt, szavak nélkül az álomhatáron.

A könyvek a magányban születnek és a csend gyermekei, mondja Proust.

Mióta *A futárt* írtam, addig, amíg *Az Argoliszi-öbölt*, megírtam, átjárhatatlanná mélyült az a szakadás, ami az európai kultúra alapértékeit és az ezredfordulót elválasztja. Eösi János (a hetvenes években) még a szakadék partján próbált szembenézni a kelet-közép-európai történelem csapdájába szorult ember sorsával. Pauló már a szakadék túlsó partján akar filmet csinálni az *új helyzet* felismeréséről.

Testvérek, mint Oidipusz és Iszméné. De szülők és ivadékok is, mint Oidipusz és Iszméné.

Hol a határsáv, ahol az álmképek és az álmodott képek összetalálkoznak?

A regény ez a sáv. Mindegy, hogy egy délelőtről szól-e vagy a történelemről. A máról vagy a múlttól. Mindegy, hogy merre járunk megteremtett alakjainkkal, a szabadságharc erdélyi csatáiban vagy az ezredforduló művészei között. Tájékozódási ösztönünket – írja Proust –, akár egy iránytűt vagy postagalambot magunkban hordjuk.

Igen, alkotó énünknek, amelyik mégiscsak szubjektív, van egy általánosabb értéke, amely egyetemes világunkra is érvényes.

